MA’NAVIYAT CHAROG‘BONLARI

Nasriyeva Dilbar Muhiddinovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15662296

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XIX-XX asrlar oralig‘ida o‘lkamizga yoyilgan jadidchilik harakati, uning paydo bo‘lish sabablari, maqsad va vazifalari haqida atroflicha mulohaza yuritilgan. Millat ziyolilarining madaniyatimiz tarixidagi tutgan o‘rni, til, adabiyot, san’at sohasidagi qarashlari, birdamligi va shu yo‘ldagi mashaqqatli mehnatlari bayon qilingan.*
Kalit so‘zlar: *o‘lka, jadidchilik harakati, millat, birdamlik.*

Abstract. *This article provides a comprehensive discussion of the Jadidism movement in our country during the 19th and 20th centuries, its causes, objectives, and functions. It highlights the role of ur nation’s intellectuals in the history of our culture, thir views on language, literature, and art, their unity, and the hardships they endured in this path.*
Keywords*: country, jadidism movement, nation, unity.*

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida butun Turkiston o‘lkasiga yoyilgan jadidchilik harakati o‘zbek tili, adabiyoti va san’ati rivojlanishiga, millatning uyg‘onishiga turtki bo‘ldi. Jadidlar o‘lka aholisini ilmli, ma’rifatli, shuningdek, hurfikrli bo‘lishini istab, maktab, maorif, adabiyot va san’at sohalarida katta islohotlarni amalga oshirishni maqsad qilib oldi. Xalqning madaniy va ma’rifiy jihatdan ongini o‘stirishga, dunyoqarashini rivojlantirishga bor e’tiborini qaratdi. Bu borada xalq orasidan chiqqan millat ziyolilari mulkdorlar qatlamining bir qismi jadidchilik harakatining tayanchi bo‘ldilar. Bular qatorida Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fayzulla Xo‘jayev, Said Ahmad Vasliy, Sadriddin Ayniy, Muhammadsharif So‘fizoda, Abdulla Badriy, Abdurahim Yusufzoda, Hoji Muin, G‘ozi Yunus, Elbek, G‘ulom Zafariy, Abdulla Qodiriy, Tavallo, Abdulhamid Cho‘lpon, Mirmuhsin Shermuhammedov, Akmal Ikromov, Miskin Usmonxo‘ja To‘xtaxo‘jayev kabi xalqning barcha tabaqa vakillari bor edi. Jadidlar orasidan yetuk olimlar, madaniyat arboblari, sanoat va ziroatchilik sohasining zamonaviy bilimdon mutaxassislari yetishib chiqib, yurtni obod, vatanni mustaqil ko‘rishni istadilar va shu yo‘lda sobitqadam bo‘lib kurashdilar. Ularning eng oliy maqsadlari, ezgu g‘oyalari quyidagilar edi:

-Turkiston o‘lkasini qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish
-xalqqa ma’rifat tarqatish
-Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurash
-shariatni isloh qilish
-maktab, maorifni isloh qilish va hokazo

Yuqoridagi ulug‘ maqsad va g‘oyalar atrofida birlashgan jadid harakati a’zolari tezkorlik, aniqlik va albatta, adolatni o‘zlariga mayoq deb bildilar.

Xalq ongini tarbiyalash, uni qoloqlik botqog‘idan chiqarish, millatni ma’naviyat sari yetaklash maqsadida harakati vakillari ilg‘or va tezkor o‘qitish usullari bilan qurollangan maktablar tashkil eta boshladilar. Bunday maktablarda millat bolalari bir yilcha savod chiqarib, o‘qish va yozishni o‘zlashtirib, xat-savod chiqarardi. Bu maktablarda diniy va dunyoviy bilimlar uyg‘unlashgan holda o‘qitilar edi. O‘quvchilar maktab partalarida o‘tirib, diniy va dunyoviy bilimlarni o‘zlashtirishga kirishar “Qur’oni Karim” va “Hadisi Sharif” sahifalari nurlaridan bahramand bo‘lish barobarida matematika, jug‘rofiya, til-adabiyot, rus tili, arab tillarini, shuningdek, ashula va jismoniy tarbiya kabi fanlarni o‘rganishardi. Maktabni tugatgan yoshlar zamonaviy va diniy bilimlarni mukammal egallab, jadid maktablarida o‘qituvchilik, masjidlarda imomlik qilish imkoniyatiga ega bo‘lar edi.

Millatning ma’naviyatini rivojlantirish uchun bel bog‘lagan ziyolilar maktablar uchun dastur, darslik va qo‘llanmalarni o‘zlari yozganlari barchamizga ayon. Munavvarqori Abdurashidxonovning “Adibi avval”, “Adibi soniy”, “Tajvid”, “Usuli hisob”, “Tarixi islom” Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, Behbudiyning “Qisqacha umumiy geografiya”, “Bolalar maktubi” va boshqalar shular jumlasidandir. Bobolarimizning bu kabi harakatlari millatni qoloqlik, xurofot botqog‘idan olib chiqish uchun qilingan ishlarning amaliy ko‘rinishidir. Ma’rifat, bilim, yuksak ma’naviyat orqali rivojlanishga yuz tutish ularning oliy maqsadi edi. Ma’naviylik shundan iborat ediki, ular ozodlikka, mustaqillikka turli nizolar, qon to‘kilishlarga olib keluvchi to‘polon-u qirg‘inbarot urushlar bilan emas, aholining savodini chiqarish, ma’naviyatini yuksaltirish orqali har qanday qaramlikni keltirib chiqaruvchi omillarni yo‘qotishga harakat qildilar.

Yuqorida aytganimizdek, jadidchilik harakatining maqsadi xalqni ma’rifat tomon yetaklash, ular ongini milliy ozodlik g‘oyalarini singdirish, yoshlarni har sohada ilg‘or va hurfikrli ko‘rish edi. Ammo jadidchilik harakati oqibatlari juda qimmatga tushdi. Millatimiz yoshlarini zamon bilan hamnafas yashashga, bilim olish, chet tillarni o‘rganish, dunyo ko‘rishga chorlagan jadidlarimizning taqdiri afsuski, ayanchli bo‘ldi. Ularning aksariyati qamaldi, qatag‘on qilindi, Yosh umrlari Maskov hibsxonalarida xazonga aylandi.

Fojiali yakuniga qaramasdan jadidlar asos solgan milliy o‘zlikni anglash yo‘lidagi milliy ozodlik harakatlari xalqning ruhiyatiga yangiliklar olib kirdi. Yillar o‘tib, ularning ma’rifatparvarlik g‘oyalari bilan oziqlangan millat orasidan haqiqiy va fidoyi farzandlar yetishib chiqdi.

Xurofot va qoloqlik botqog‘idan chiqishning eng samarali yo‘li ma’rifat ekanligini targ‘ib qilgan jadidlarimizning bu g‘oyalari yillar, zamonlar o‘tib ham o‘z qadr-qimmatini yo‘qotgan emas. Ma’naviyat -har qanday yovuzlikkka qarshi tura oladigan, oqni qoradan ajrata olishda asqatadigan, hayotda to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsata oladigan mayoqdir.

Hozirgi farovon kunlarimizda ham Prezidentimiz ta’kidlaganidek “…ma’naviyat, ma’rifatni targ‘ib qilish har bir ziyolining vijdon ishidir. Ma’rifatchi fidoyi bo‘lmog‘i, o‘zidan kechmog‘i kerak”. Bu yo‘lda jadid ajdodlarimizdan har qancha o‘rnak olsak arziydi.

O‘zining bilimi, aql-zakovati, imon-e’tiqodini, butun hayotini o‘zbek xalqining milliy ozodligi Vatanimizning milliy mustaqilligi va baxtli kelajagi uchun safarbar etgan jadidlar harakatining g‘oyalari zoye ketmadi. Ular Vatanimiz mustaqilligi tufayli hozirgi kunda to‘la ravishda amalga oshdi, nomlari tiklandi, asarlari chop etildi. Qatag‘on qurbonlari muzeyi va shahidlar maydoni tashkil etildi.

Yosh avlodning qadriyatlarga sodiq, g‘ururli o‘zbek farzandlari ta’lim-tarbiyasi uchun millati tarixi, tili imlosi, urf-odatlari haqida bilim beruvchi fanlarning ahamiyati katta. Buni to‘g‘ri anglagan jadidlar XX asrning boshidayoq Turkistonda 9 oylik maktablarni tashkil qilgan. XIX asrning 80- yillaridan boshlab, ma’naviy uyg‘onish sari yuz tutgan turkiy xalqlar millat ko‘zgusi, taraqqiyot omili bo‘lgan til masalasiga jiddiy e’tibor berdi. Nashr ishlarining shakllanishi, matbuotning yuzaga kelishi, maktab va maorifga bo‘lgan e’tiborning ortishi natijasida imlo va til masalalari birinchi o‘ringa chiqdi. Ma’rifatparvar adab Fitrat boshchiligidagi millatparvarlar Turkistonda ilk bora o‘zbek tilini o‘rganishga kirishdilar. Til qoidalari, arab va rus grammatikasi qoidalari, ularning ichki tuzilishi o‘rganib chiqildi. Ular alifbo va imlo muammolarini o‘rganib, turkiy tillar grammatikasini tuzdilar. Shu jarayon sabab o‘zbek tili grammatikasiga oid asarlar yaratildi. Til bilan birgalikda adabiyot va san’atga ham e’tibor kuchaydi. Chunki adabiyot va san’at millat ma’naviyatining rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Abdulhamid Cho‘lpon o‘zining “Adabiyot nadur?” nomli maqolasida shunday deydi: “Har bir millatning hisli ko‘ngul tarixining eng qorong‘u xonalarida maishat (tirikchilik) ning ketishiga qarab har xil tusda va rangda yetishgan, fayzli til birla taqdir etila olmaydurg‘on bir guldir. Ushbu yashadigimiz muhit doirasinda aning to‘lquni odamning har xil maishatiga qarab o‘zgaradur”. Bu borada Cho‘lpon bilan hamfikr maslakdoshlari, hurfikrli jadidlarimiz, millatni har tomonlama yetuk ko‘rishni istab, hozirgi kunda ham o‘z qadr-qimmatini yo‘qotmagan, noyob adabiyot durdonalarini xalqqa taqdim etdilar. Fitratning “Abulfayzxon”, “Shaytonning tangriga isyoni”, “Munozara”, Behbudiyning “Padarkush” dramasi, Cho‘lponning “Kecha va Kunduz” romani, “Turkistonli qardoshlarimga” she’ri, “Qurboni jaholat”, “Do‘xtir Mahammadyor” kabi bir qator asarlarni misol keltirsak bo‘ladi. Ular taraqqqiyot ilm-fanga bog‘liq ekanligini o‘z asarlari bilan targ‘ib qildilar

Ma’rifatparvarlik g‘oyalari bilan o‘z davridayoq xalq nazariga tushgan Zokirjon Xolmuhammad o‘gli Furqat shunday deydi:

Jahon basti kushodu ilm birla,
Nodur dilni murodi ilm birla.
Ko‘ngularni sururi ilmdandur,
Ko‘rar ko‘zlarning nuri ilmdandur.
Kerak har ilmdin bo‘lmoq xabardor,
Bo‘lar har qaysi o‘z vaqtida darkor.

Ma’rifatni mayoq qilgan jadidchilar xalqning ongini rivojlantirish uchun millatni milliy birlikka chaqirdi. Chunki har qanday g‘oyani amalga oshirish uchun birlik, hamjihatlik kerak bo‘ladi. Milliy birlikning vujudga kelishi esa taraqqiyotga sabab bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh, Mirziyoyev adabiyotimizga alohida e’tibor qaratar ekan, milliy uyg‘onish adabiyotining yirik vakili Abdulla Avloniyning o‘rni beqiyos ekanligini ta’kidlab o‘tadi. Darhaqiqat, maktab va maorif sohasida Avloniyning alohida mehnati, alohida nomi bor U “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” to‘plamida Vatan va millat dardini o‘z tanasida his etib, bu dardni millat bolalari bilan bo‘lishadi. Vatan va millat taqdiri, yoshlar tarbiyati haqida qayg‘uradi,

“Na millat yodi moziying vor,
Na istiqloling ummidi
Vujuding panjayi vahshat ichinda
Tor-u mor o‘lmish” deya qayg‘uradi.

Millatning “tor-mor” bo‘lishini esa bilimsizlikda deb xulosalaydi. Fikrimizcha, bu ahvolga tushishda millatning o‘zi aybdor. Chunki millat ma’rifatdan, bilimdan yuz o‘girdi, jaholatni tanladi. Bu yo‘l esa xalqni, millatni bir necha yillar ma’rifatsiz, ma’naviyatsiz yashashga mahkum etdi.

Jadid bobolarimiz xalqni ma’naviyat, ma’rifat bo‘stonlariga chorlash maqsadida badiiy va ilmiy adabiyotlar, darsliklar, gazeta va jurnallar nashr ettirdilar. Xalqni adabiyotga, san’atga yaqinlashtirish uchun sahnaga mo‘ljallangan asarlar yaratdilar. Teatr truppalari tashkil etib, shu yo‘l orqali xalqqa “dard” larini dasturxon qildilar, xalq dardini tingladilar. Asarlar orqali millat dunyoqarashini, ongini yangilashga harakat qildilar. Shu orqali millatga o‘zlikni anglatish yo‘lini tutdilar. Har narsa ustida fikr qilib, to‘g‘ri xulosa chiqarishga, ezguliklardan ibrat olishga chaqirdilar. Va umid qildilarki,

Adolat bog‘ida gulhoyi
tarbiyat bitar bir kun
Ochib g‘uncha dahonin shodlig‘
izhor yetar bir kun

Bugun bobolarimiz orzu qilgan, armon qilgan dorilomon kunlar keldi.

Shukurlar bo‘lsinki, yurtimizga mustaqillik shabadalari esa boshlagan kundan boshlab, vatanimiz, millatimiz ozodligi, hamjihatligi yo‘lida fido bo‘lgan, ma’naviyati, tili, adabiyoti va san’ati rivojiga, yangilanishiga, asrlar osha bezavol umr ko‘rishiga jonbozlik ko‘rsatgan va shu yo‘lda yosh umrlarini xazon qilgan ajdodlarimiz Vatanimiz tarixiga sharaf bilan yorqin ranglarda bitib qo‘yildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jalolov. A. Jadid adabiyotida ozodlik va istiqlol g‘oyalari. O‘TA, 1996, 4-son
2. Quronov. D. Adabiyotshunoslikka kirish. T “Xalq merosi” -2004
3. Xurshid Davron kutubxonasi. (kh-davron. uz)
4. Avloniy Tanlangan asarlar. (Istiqlol qahramonlari. Ma’naviyat-1998)
5. Internet ma’lumotlari